

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.9:343.235.2- 057.874
DOI <https://doi.org/10.15421/392166>

Ведернікова А. О.,

*ад'юнкт факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДІВ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF TYPES OF BULLYING IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

У статті досліджено теоретичні питання класифікації видів булінгу в закладах освіти. На основі аналізу положень національного законодавства та існуючих наукових позицій запропоновано класифікацію видів булінгу за такими критеріями: вид насильства, характер впливу, форма вини, кількісно-суб'єктивний склад, рівень насильницької поведінки, мета і зміст шкільного насильства, середовище, в якому воно відбувається. Звертається увага на те, що при класифікації булінгу необхідно враховувати суб'єктивний склад правопорушення, розподіл ролей при булінгу, а також віктимогенні чинники, оскільки це суттєво впливає на кримінологічний механізм запобігання булінгу в навчальних закладах.

У статті побіжно проаналізовано статистичні показники різних проявів булінгу. Висвітлено прямиий та непрямий булінг, а також фізичне, економічне, психологічне, сексуальне цькування. Розглянуто зловмисний та незловмисний булінг, одноосібні знущання та мобінг, а також кібербулінг, хейзинг та знущання з боку педагогів. Надавні їхні короткі кримінологічні характеристики та наведені приклади з вітчизняної судової практики.

Це допомогло виявити суттєві властивості досліджуваного явища та висунути гіпотезу, що з кримінологічного погляду булінг – це умисне пряме або опосередковане систематичне фізичне, психологічне, економічне, сексуальне насильство, у тому числі з використанням засобів електронних комунікацій, яке цілеспрямовано здійснюється однією особою або групою осіб із явним домінуванням над жертвою всупереч волі останньої та направлене на неповнолітнього здобувача освіти або здійснюється останнім щодо інших учасників освітнього процесу з метою завдання моральних страждань, приниження честі і гідності, дискредитації перед громадськістю, примушування всупереч волі виконувати певні дії.

Подальше розроблення засобів протидії цьому явищу необхідно здійснювати з урахуванням особливостей насильницьких проявів серед учасників освітнього процесу в нашій державі.

Ключові слова: *цькування, знущання, насильство, фізичний булінг, економічний булінг, сексуальний булінг, психологічний булінг, хейзинг, кібербулінг.*

The article investigates the theoretical issues of classification of types of bullying in educational institutions. Based on the analysis of national legislation and scientific positions, the classification of bullying by such criteria as: type of violence, nature of influence, form of guilt, quantitative and subjective composition, level of violent behavior, purpose and content of school violence, the environment in which it happens. Attention is drawn to the fact that when classifying bullying, it is necessary to pay attention to the subject composition of the offense, the distribution of roles in bullying, as well as victimization, because it significantly affects the criminological mechanism to prevent bullying in educational institutions. In general, the classification of types of bullying according to the above criteria helps to identify the essential properties of the phenomenon under study. Thus, according to the classifications, bullying is intentional systematic physical, psychological, economic, sexual violence, including through electronic means, committed directly or indirectly by one person or group of people, and directed at a minor or the latter against other participants in the educational process. The article covers the main types of bullying, provides their brief criminological characteristics, as well as examples from judicial practices. In addition, the statistical indicators of various manifestations of bullying were briefly analyzed. According to research, in Ukraine most students are exposed to cyberbullying, as well as physical and psychological bullying due to certain features of their appearance. It is concluded that the level of bullying makes it necessary to develop modern means to combat this phenomenon, taking into account the peculiarities of violence among participants in the educational process of our state.

Key words: *jeer, baiting, violence, physical bullying, economic bullying, sexual bullying, psychological bullying, hazing, cyberbullying.*

Постановка проблеми. В Україні булінг (цькування) у кримінальному законодавстві не згадується, проте у 2019 р. у Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) була введена відповідальність за булінг. Ст. 173-4 КУпАП визначає булінг як діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [1]. В Україні з позицій кримінології явище булінгу майже не досліджене, хоча цькування у закладах освіти є криміногенним фактором, а молодь, яка зазнала на собі знущання однолітків, має підвищений ризик причетності до протиправної поведінки та злочинів. Як зазначають американські дослідники Б.Дж. Літвіллер та Е.М. Брауш, булінг прямо пов'язаний із подальшим вживанням наркотичних речовин, насильницькою, небезпечною сексуальною та суїцидальною поведінками [2]. Це зумовлює необхідність кримінологічних досліджень булінгу, в тому числі його видів, задля вироблення ефективних заходів протидії. Бо, як зазначають В.М. Кудрявцева та В.В. Лунеева, класифікація дозволяє бачити явища, що вивчаються, в науково обґрунтованому та структурованому вигляді, виявляти їхні взаємозв'язки, підпорядкованість, зрозуміти їх як частини цілого та, базуючись на уявленні щодо цієї цілісності, прогнозувати наявність недостатніх ланок, тобто здійснювати діагностування та передбачити нові явища [3, с. 54].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перше наукове дослідження булінгу «*Hackkycklingar i översittare: Forskning om skolmobbing*» було здійснене професором психології Д. Олвеус у 1973 р. Відтоді багато науковців соціологічних, психологічних та педагогічних наук досліджували проблему булінгу. Більшість наукових доробків щодо булінгу мають вищевказані вектори. Зарубіжні вчені (Д. Олвеус, К. Рігбі, С. Лімбер, Р. Хейденберк, В. Хейденберк, Дж. Мура, Т. Муїс та ін.) та їх вітчизняні колеги (В.Л. Андрєєнкова, В.В. Байдик, Т.В. Войцях, О.А. Калашник та ін.) у своїх працях опосе-

редковано розглядали різні види булінгу, проте більше уваги приділяли віктимізації, наслідкам булінгу, а також профілактичним заходам. Однак найвагоміші напрацювання щодо булінгу належать Д. Олвеусу та К. Рігбі.

З позицій юридичних наук, а особливо кримінології, булінг досліджується рідше. З позицій кримінології це явище досліджували такі зарубіжні вчені, як Д.П. Фаррінгтон, М. Ібарра, М.М. Тофі, Л. Боуз, Ф. Лесель тощо. Але вони розглядали булінг як криміногенний фактор, не акцентуючи увагу на його видах. У вітчизняній кримінологічній науці проблематика булінгу малодосліджена, окремі праці, присвячені видам цькувань серед учнівської молоді, мають І.Г. Лубенець та О.О. Шуміло. Проте ці статті були написані до прийняття у 2018 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», тому не розглядають це питання із законодавчих позицій. Отже, як бачимо, на національному рівні майже відсутні ґрунтовні дослідження видів булінгу, і подальше їх дослідження є перспективним задля вироблення ефективних заходів протидії цьому негативному явищу. **Мета дослідження** – визначення видів булінгу, що здійснюється у закладах освіти, надання кримінологічної характеристики головних із них задля визначення напрямів профілактичних заходів.

Виклад основного матеріалу. Булінг є насильницьким правопорушенням, оскільки злочинний намір булера реалізується через різні прояви насильства. З огляду на визначення, надане Кодексом України про адміністративні правопорушення, булінг за видами насильства можна поділити на чотири види:

– фізичний – цькування проявляється у будь-якій небажаній фізичній поведінці, що має систематичний характер (тягання за волосся, стусани, удари, побої, мордування, ляпаси, підніжки, щипання, штовхання, здушування, кусання, шмагання, виламування назовні пальців тощо).

Наприклад, протягом 2019 р. на території Вересоцького загальноосвітнього закладу середньої освіти I–III ступенів Куликівського району Чернігівської області малолітня особа вчиняла булінг стосовно однокласниці, що проявлялось у систематичних образах, штовханнях, бійках, ляпасах, зокрема, після останнього

випадку фізичного насильства, що мав місце 4 грудня 2019 р., потерпілій було встановлено діагноз: ЗЧМТ, струс головного мозку, закрита травма живота [4].

– психологічний – знущання проявляються у впливі на психіку людини (погрози, шантаж, залякування, бойкот, дискредитація, приниження і глузування, обзивання, образи тощо).

Неповнолітня особа протягом 2019 р. у приміщенні академічного ліцею № 1 м. Обухів та біля нього вчиняла булінг, тобто психологічне насильство щодо однокласниці, що проявилось у систематичних образах (здебільшого щодо зовнішнього вигляду), провокативних діях, таких як облиття водою, принизливому ставленні, яке набуло щоденного характеру. Останній інцидент мав місце 17 грудня 2019 р. та проявився у застосуванні фізичної сили, чим було завдано шкоду здоров'ю [5].

– економічний – предметом впливу є майно та майнові права потерпілої особи (пошкодження майна, відбирання грошей, майна тощо).

Чотири неповнолітні особи, які є учнями Херсонської загальноосвітньої школи № 16, вчинили щодо свого однокласника економічний булінг, а саме за місцем проживання потерпілого вимагали та отримали грошові кошти, кожного разу в розмірі 200 грн, що відбулося 12 квітня 2020 р. та 19 квітня 2020 р. [6]

сексуальний – приниження сексуального характеру (принизливі жести, погляди, образливі рухи тіла, прізвиська, жарти, поширення образливих чуток сексуального характеру, погрози сексуального насильства, торкання сексуального характеру, секстинг, вуайеризм тощо).

Малолітня учениця 8-го класу Баранківського закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів 13 січня 2020 р. на території вказаного навчального закладу розповсюджувала серед учнів школи раніше зроблене цифрове фотозображення оголеної малолітньої учениці 7-го класу [7].

Згідно з опитуванням, яке проводилось у 2019 р. громадською організацією «Ла Страда-Україна» та ЮНІСЕФ, школа, на думку дітей, є тим місцем, де вони найчастіше зазнають жорстокого ставлення та знущань: 14,4% підлітків страждають від фізичного насильства; зазнають психічного насильства 12,6% опитаних; піддаються сексуальному насильству, а саме відчують щодо себе вислов-

лювання та утиски сексуального характеру, 2,3% респондентів, а економічного насильства зазнали 3,6% підлітків [8, с. 12]. Однак, як бачимо з вищенаведених прикладів, найчастіше насильство комбінується та проявляється у поєднанні психологічного та фізичного, економічного чи сексуального насильства.

Проте багато авторів поділяють булінг тільки на фізичний та психологічний. Так, Лубенець І.Г. зазначає, що це основні види булінгу, але за додатковими критеріями можна виділити й інші види насильства, які є похідними від основних або їхнім симбіозом, але мають самостійне кримінологічне значення [9, с. 140].

Учений, який ввів у вжиток поняття булінгу – Д. Олвеус, за характером впливу розрізняє: прямі знущання (порівняно відкриті напади на жертву) і непрямі знущання у формі соціальної ізоляції та навмисного виключення з групи [10, с. 1173]. Пряме залякування може бути фізичним або психологічним. Результатом прямого фізичного знущання є фізична шкода, воно часто проявляється у формі штовхання, ударів, удушення, підніжок. Це відвертий та помітний тип булінгу, який найбільш легко впізнати та ідентифікувати, хоча це не обов'язково найбільш поширений, небезпечний та шкідливий вид знущань. Прямий психологічний булінг включає обзивання та вигадкування ганебних прізвиськ, образи, дражніння, презирство, що принижує або бентежить жертву. Непрямий булінг, відомий як реляційна агресія – це форма знущань, призначена для керування стосунками жертви та їх пошкодження. У випадку реляційної агресії хуліган часто використовує чутки, брехню з наміром соціально ізолювати жертву. Непрямий булінг може також проявлятися через агресію в Інтернеті (кібербулінг), яка може мати значні наслідки, іноді навіть смертельні. Однак слід зазначити, що хоча кібербулінг у більшості випадків проявляється у формі непрямого булінгу, бувають випадки, коли він має прямі прояви, наприклад, коли існують онлайн-загрози, зроблені конкретній особі [11, с. 4]. Фізичний і психологічний булінг часто поєднуються, а фізичне залякування супроводжується словесними зловживаннями задля посилення ефекту першого, наприклад, коли дитину неодноразово б'ють і обзивають [12, с. 20].

Австралійський науковець, професор К. Рігбі, який є одним із найвидатніших дослідників булінгу у світі, погоджується з наведеним поділом, але зазначає, що психологічний булінг може мати наступні форми: словесний прямий (словесні знущання); словесний непрямий (поширення чуток); невербальний прямий (погрози, непристойні жести); невербальний непрямий (навмисне знищення предметів, що належать жертві) [13, с. 16].

Дослідження з питань насилля доводять, що чоловікам більш властива фізична та вербальна пряма агресія. Однак жінки теж схильні до агресії, а найбільше – до опосередкованої (розповсюдження чуток, ізоляція). Відмінність між цими типами полягає у тому, що чоловіки діють більш відкрито, ніж жінки, а це формує певне уявлення про більший рівень розповсюдження булінгу саме в цій гендерній групі [14, с. 12-13].

Також, за словами К. Рігбі, в залежності від форми вини, необхідно розрізняти зловмисний та незловмисний булінг. Зловмисний булінг стосується дій людини, яка свідомо прагне завдати шкоди. Незловмисне або ненавмисне залякування – коли булер не у повній мірі усвідомлює наслідки своїх дій та не підозрює про шкоду, яку він завдає. Останній, хоч і не вмотивований злобою та має місце через недостатню обізнаність правопорушника, проте має так само згубний ефект для жертви. На думку вченого, незловмисний булінг поділяється на два види: «безглузде цькування» та «освітнє цькування». При першому булер найчастіше розглядає свої дії як частину гри, як на перший погляд нешкідливі дії, від яких він отримує задоволення, значною мірою через почуття приналежності до групи, яка схвалює таку поведінку. У правопорушника відсутній прямий умисел, а знущання майже буквально «безглузді» через бажання булера стати частиною веселощів [12, с. 17-18]. При «освітньому цькуванні» булер здійснює залякування, щоб навчити жертву чомусь, а його діяння є результатом інтелектуальної зарозумілості [13, с. 16]. Тобто все вищезазначене нівелює усталену думку, що булінг здійснюється лише у формі прямого та непрямого умислу, і вказує на те, що психічне ставлення булера до вчинюваних діянь та їх наслідків може виражатися у формі умислу або необережності.

Схожу думку має О.О. Шуміло, він вважає, що агресивні дії в шкільному дитячому й підлітковому середовищі можна умовно поділити на дві форми:

– жорсткість, за якої власна вербальна й фізична агресія не сприймається школярем як насильство, тобто дитина здогадується, що чинить погано на словах або на ділі, але не вважає це чимось надзвичайним і не припускає, що іншій особі через таку поведінку може бути дійсно погано (виправдовується висловлюваннями на кшталт «то звичайні пустоці», «ніяке це не насильство»);

– жорстокість, за якої кривдник усвідомлює, що від його слів та дій постраждалим дійсно погано, і нерідко зізнається, що домагався саме такого ефекту з метою «покарати», «помститися», «поставити на місце» [15, с. 304].

На наш погляд, прояви булінгу, що мають незначну суспільну небезпечність, можуть здійснюватися з необережності, але якщо насильство має значну суспільну небезпечність та ознаки катування, воно матиме лише умисну форму вини. Також вважаємо, що з позицій кримінології варто досліджувати саме булінг, який здійснюється умисно.

За кількісно-суб'єктивним складом булінг поділяється на одноосібний та колективний (мобінг). Згідно з матеріалами соціологічного дослідження, проведеного у 2019 р. у школах м. Харкова, респонденти відмітили, що значна частина випадків булінгу здійснюється колективно. Так, 30,65% респондентів зазначили, що найчастіше агресором виступає група однолітків, а 28,23% зізналися, що у більшості випадків булерами є група старшокласників [16, с. 46]. Це свідчить про схильність підлітків згуртовуватись у невеликі групи, у яких послаблюється особистий контроль та зменшується стурбованість щодо соціальної оцінки їхніх дій, що виражаються у булінгу.

У залежності від рівня насильницької поведінки булінг можна ділити на три групи: легкий рівень (м'яке насильство), помірний рівень (явне насильство), серйозне насильство (злочинні дії). Легкий рівень розглядається з позицій потенціалу, можливості збільшення інтенсивності та, як правило, проявляється у формі опосередкованого психологічного насильства. Помірне насильство проявляється у формі

відкритого (явного) насильства з можливим фізичним впливом [17, с. 73]. В Україні цей вид булінгу підпадає під адміністративно-правову заборону (ст. 173-4 КУпАП). Серйозне насильство проявляється у формі суспільно небезпечних діянь, що підпадають під кримінально-правову заборону (ст. ст. 120, 126, 127, 135, 153, 161, 163, 189, 296, ст. 156 ч. 2 Кримінального кодексу України). Нижче наведений один із прикладів «серйозного» булінгу.

Ухвалою Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 6 листопада 2019 р. у справі № 589/2182/19 встановлено, що 19 лютого 2019 р. малолітня особа, яка є учнем Собицького навчально-виховного комплексу загальноосвітньої школи I–III ступенів, вчинив суспільно-небезпечне діяння, передбачене ч. 4 ст. 152 КК України, а саме дії сексуального характеру, пов'язані з оральним проникненням в тіло іншого малолітнього учня, який на той час не досяг чотирнадцяти років, з використанням геніталій, без добровільної згоди потерпілого. Після чого потерпілий перебував в Обласному центрі соціально-психологічної реабілітації дітей з метою проходження психологічної реабілітації у зв'язку з тим, що став жертвою булінгу [18].

За критерієм мети та змісту шкільне насильство умовно поділяється на простий булінг та хейзинг [15, с. 307]. Останній пов'язаний з таким явищем, як неформальні насильницькі обряди ініціації. Подібні ритуали більш притаманні закритим (воєнізованим, інтернатним, пенітенціарним) установам, але зустрічаються і в звичайних школах і училищах, особливо якщо при них є гуртожитки для учнів з інших міст. Новачків однокласники або учні старших класів (курсів) примушують до дій, які принижують їхню гідність (публічно пройтися голим, дати облити себе помями, вимити підлогу в туалеті зубною щіткою тощо). Хейзинг часто має прихований або явний гендерний і сексуальний підтекст [19, с. 21].

Прикладом хейзингу є булінг, який мав місце в Озернянській гімназії Житомирської області. Так, 30 вересня 2020 р., 5 жовтня 2020 р. та 7 жовтня 2020 р. неповнолітній учень у приміщенні Озернянської гімназії вчинив булінг, тобто дії психологічного, економічного та фізичного насильства щодо трьох малоліт-

ніх учнів гімназії. Останнім інцидентом було те, що 7 жовтня 2020 р. близько 11 годин під час перерви учень 11 класу повідомив трьом дев'ятикласникам, що 10 жовтня 2020 р. їх будуть «переводити до старшої школи». «Традиція» передбачає собою удар старшокласниками в груди дев'ятикласникам та удар паском по сидницях. При цьому в разі сплати 400 гривень їх ніхто не буде чіпати та вони спокійно будуть переведені до старшої школи, за 200 гривень дев'ятикласники одержать по одному легкому удару, а якщо взагалі не заплатять – кожен отримає по 2 сильних удари. Якщо дев'ятикласники взагалі не прийдуть на призначену зустріч, то їх будуть відловлювати по одному та бити, щоб вони принесли грошові кошти [20].

На наш погляд, при класифікації булінгу необхідно приділити увагу суб'єктному складу правопорушення, розподілу ролей при булінгу, а також віктимізації, бо це значним чином впливає на кримінологічний механізм попередження цькування у закладах освіти.

У залежності від суб'єкта вчинення правопорушення булінг може бути:

– вчинений здобувачем освіти (згідно із КУпАП – неповнолітньою чи малолітньою особою);

– вчинений іншими учасниками освітнього процесу відносно здобувача освіти (згідно із Законом України «Про освіту», це педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти [21]).

У дослідженні з вивчення ретроспективи шкільного булінгу, проведеному Л.П. Бутузовою, переважна більшість (87%) опитаних описує знущання у системі «учень-учень», 31% респондентів вказали на ознаки булінгу в системі «педагог-учень», зрідка зустрічаються спогади про випадки знущання у системі «батьки учня – однокласник дитини» (0,7%) і 2 респонденти пригадали випадки цькування учнями персоналу школи (прибиральниці та вахтера). Це вказує на поширеність цього явища у різних площинах освітніх стосунків [22, с. 5].

Так, до проблем шкільної системи належить маніпулювання учителем колективом за допо-

могою булінгових форм. Вчитель може це робити свідомо (для постійного впливу на дітей) або несвідомо – просто в якості покарання, яке переростає у системне приниження. Зокрема, педагогом можуть прийматися рішення про приниження дитини перед колективом. Це чітко позиціонує статус жертви у колективі та робить насилля практично легітимізованим «зверху» [14, с. 29].

Як приклад можна навести цькування вчителем початкових класів у навчально-виховному комплексі «Скви́рський ліцей – загальноосвітня школа I-II ступенів» Скви́рської районної ради Київської області учня 4-го класу, яке полягає у психічному насильстві. 3 вересня 2019 р. вчитель систематично, без вагомих причин, робить потерпілому зауваження, негативно налаштовує інших дітей у класі проти нього, підвищує голос, занижує оцінки та не дозволяє під час уроку виходити до туалету [23].

Серед насильства, що відбувається в закладах освіти, окреме місце посідають тілесні покарання, які вчителі застосовують до учнів. Як зазначається в «Аналітичному звіті за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні «Ілюзія захисту» 2016 р., особливо гостро проблема насильства постає у закладах освіти інтернатного типу. Закритість інтернатних закладів сприяє здійсненню фізичного та емоційного насильства над дітьми, як з боку самих дітей, так і з боку персоналу. Через відсутність нагляду з боку держави та громадськості інтернатні заклади стають сприятливим середовищем не тільки для фізичного, а й для сексуального насильства [19, с. 18].

Оскільки ключовим елементом при булінгу є здобувач освіти, в залежності від розподілу ролей, булінг має місце, коли: здобувач освіти є жертвою; здобувач освіти є булером; один учень виступає жертвою, а інший – булером.

За віктимогенними чинниками можна виділити:

- знуцання з фізичних особливостей жертви (повнота, худоба, зріст, носіння окулярів, дерматологічні проблеми тощо);

- цькування через соціальну нерівність (рівень статків, навчальні успіхи, позашкільні досягнення). За даними ЮНІСЕФ, у нашій країні близько 60% жертв шкільного терору – з бідних сімей, проте стати жертвою можуть і представники «мажорів»; так, зі зростанням

достатку можливість стати жертвою булінгу знижується на 6% для дівчат, але збільшується на 3% для хлопців [14, с. 18-19];

- знуцання над дітьми з особливими освітніми потребами – жертвами стають особи зі стійкими фізичними, психічними, сенсорними чи інтелектуальними порушеннями;

- расистські знуцання – через ознаки раси, кольору шкіри, національного чи етнічного походження;

- сексуальні домагання – гендерно зумовлені небажані вербальні, невербальні чи фізичні дії сексуального характеру;

- ЛГБТ-цькування – приводом стає припущення щодо нетрадиційної сексуальної орієнтації жертви, засноване на особливостях її мови, одягу чи поведінки.

Результати ряду досліджень свідчать про те, що студенти, які мають обмежені можливості, страждають на ожиріння, належать до етнічних чи сексуальних меншин, мають більший ризик бути жертвою булінгу, ніж їхні однолітки. За даними одного дослідження, студентки, які отримали спеціальні освітні послуги, в 3,9 рази частіше стають жертвами та мають у 4,8 рази більше шансів стати жертвами булінгу, ніж їх однолітки без обмежень [24, с. 243]. В Україні статистичні показники свідчать про те, що 52% жертв піддаються булінгу через їхню зовнішність, 7% – через стать, 5% – через орієнтацію і 5% – через етнічну належність [16, с. 38]. В українських школах також поширеним є булінг за ознакою сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності. Результати національного дослідження шкільного середовища в Україні, яке було проведене у 2018 р., свідчить, що 88,5% ЛГБТ-учнів та учениць зазнавали словесного цькування у школі переважно через сексуальну орієнтацію та гендерну експресію; 53,5% – піддавалися фізичним знуцанням (штовхання, смикання), а 13,9% – зазнали фізичних нападів (побиття, нанесення тілесних ушкоджень); 47% – піддавалися знуцанням сексуального характеру (неприйнятні торкання чи коментарі сексуального змісту); 47,2% – стали жертвами кібербулінгу [25, с. 8].

Саме в залежності від середовища, в якому відбувається насильство, булінг можна розділити на реальний та віртуальний (кібербулінг). Із розвитком та поширенням комп'ютерних

технологій особливо гостро постає питання протидії саме булінгу, який здійснюється із використанням інформаційно-комунікативних технологій – кібербулінгу. Хоча деякі вчені відмежовують кібербулінг від «традиційного» булінгу, погоджуємося з Д. Олвеус та С. Лімбер, які рекомендують розглядати кібербулінг як підкатегорію або конкретну форму булінгу [26].

Використання інформаційно-комунікативних технологій у поєднанні з юнацькою імпульсивністю, ризикованою поведінкою, викликаною недостатнім життєвим досвідом, являє собою унікальні проблеми безпеки для користувачів в Інтернеті. За даними опитування Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та Спеціальної представниці Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей, яке було проведене у 2019 р., третина молодих людей у 30 країнах світу стають жертвами онлайн-булінгу, а кожна п'ята молода людина змушена була пропускати заняття в школі через кібербулінг та насильство. В Україні 29% опитаних підлітків були жертвами онлайн-булінгу, а 16% були змушені пропускати через це шкільні заняття [27]. У судовій практиці зустрічається чимало випадків кібербулінгу.

Наприклад, в Іваничівському районі Волинської області 12 листопада 2020 р. група неповнолітніх вчинила булінг стосовно двох своїх однокласників, а саме: потерпілим знімали штани при всьому класі, знімали це на відео та розповсюдили відеозапис у соціальній мережі [28].

Кібербулінг хоч і походить від звичайного булінгу, але має ряд особливостей, які значно підвищують його суспільну небезпечність у порівнянні з останнім. По-перше, булер і жертва можуть не знаходитися в одному фізичному просторі. По-друге, він може виникати в будь-який час, не пов'язаний із навчальним розкладом, та в будь-якому місці – жертві навіть не обов'язково знаходитись онлайн, знущання можуть проходити позаочі. По-третє, аудиторія може зростати експоненційно з одного одержувача до невизначеного числа за секунди. По-четверте, злочинець може бути анонімним. По-п'яте, існує можливість повторного перегляду негативного контенту [29, с. 212]. Загалом

вчені виділяють такі ознаки кібербулінгу: умисне ставлення до шкоди; довготривалість у часі; дисбаланс сили між сторонами, який проявляється через більшу технологічну компетенцію агресора; широка аудиторія; анонімність агресора [30, с. 30]. Деякі науковці ставлять під сумнів необхідність для кібербулінгу такої ознаки, як системність. Аргументом є той факт, що розміщена інформація може переглядатися та пересилатися в Інтернеті неодноразово, і онлайн-вміст часто доступний протягом багатьох років після початкового інциденту [31, с. 131]. Це зумовлює значний інтерес світової спільноти саме до дослідження кібербулінгу та навіть криміналізації деяких його форм.

Висновки. Отже, класифікація видів булінгу за такими критеріями, як вид насильства, характер впливу, форма вини, кількісно-суб'єктний склад, рівень насильницької поведінки, мета і зміст шкільного насильства, середовище, в якому воно відбувається, суб'єктний склад правопорушення, розподіл ролей при булінгу, а також віктимогенні чинники – допомагає виявити суттєві властивості досліджуваного явища. Так, з позицій кримінології булінг – це умисне пряме або опосередковане систематичне фізичне, психологічне, економічне, сексуальне насильство, у тому числі з використанням засобів електронних комунікацій, яке цілеспрямовано здійснюється однією особою або групою осіб із явним домінуванням над жертвою всупереч волі останньої та направлене на неповнолітнього здобувача освіти або здійснюється останнім щодо інших учасників освітнього процесу з метою завдання моральних страждань, приниження честі і гідності, дискредитації перед громадськістю, примушування всупереч волі виконувати певні дії. Як показали дослідження, в Україні школярі переважно піддаються кібербулінгу, а також фізичному та психологічному булінгу через певні особливості зовнішності. Це зумовлює необхідність розроблення сучасних засобів протидії цьому явищу з урахуванням особливостей насильницьких проявів серед учасників освітнього процесу нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. / Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. додаток до № 51. ст. 1123. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 15.01.2021).

2. Litwiller B.J., Brausch A.M. Cyber bullying and physical bullying in adolescent suicide: the role of violent behavior and substance use. *J Youth Adolesc.* 2013. 42(5). P. 675–684. DOI: 10.1007/s10964-013-9925-5
3. Кудрявцев В.Н., Лунев В.В. О криминологической классификации преступлений. *Государство и право.* 2005. № 6. С. 54–66.
4. Постанова Куликівського районного суду Чернігівської області від 5 лютого 2020 р. у справі № 737/10/20, провадження № 3/737/23/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87372266>
5. Постанова Обухівського районного суду Київської області від 4 лютого 2020 р. у справі № 372/230/20, провадження № 3-110/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87343893>
6. Постанова Херсонського міського суду Херсонської області від 13 липня 2020 р. у справі №766/8347/20, провадження 3/766/4233/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90374977>
7. Постанова Біловодського районного суду Луганської області від 24 лютого 2020 р. у справі 408/328/20-п. Провадження № 3/408/271/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87877273>
8. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андреевкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. Київ : ФОРМІС, 2020. 196 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/8856/file/Protodya_nasylstvu.pdf
9. Лубенець І.Г. Криминологічна характеристика видів насильницьких виявів серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2016. Вип. 2. Том 2. С. 139–142.
10. Olweus D. Bullying at School: Basic Facts and Effects of a School Based Intervention Program. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines.* 1994. № 35. P. 1171-1190. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1994.tb01229.x>.
11. Heydenberk R., Heydenberk W. Bullies, Victims, and Bystanders: From Prevalence to Prevention. GSC Home study. 42 p. URL: https://www.academia.edu/2896809/Bullies_Victims_and_Bystanders_From_Prevalence_to_Prevention?auto=download&email_work_card=download-paper
12. Rigby K. Bullying in Schools: and what to do about it. Revised and updated. ACER Press. 2007. 330 p. URL: <https://bullyproofclassroom.com/wp-content/uploads/2015/03/Kenneth-Rigby-Book.pdf>
13. Mura G. Cyberbullying behind frontiers. Deviant Behaviours and Intercultural Factors in Digital Communication. Università di Milano-Bicocca – Progetto QUA SI, Dottorato in Società dell'Informazione. Anno Accademico 2010/11. 178 p. URL: https://www.academia.edu/1298055/Cyberbullying_behind_fronteers_deviant_behaviours_and_intecultural_factors_in_digital_communication?auto=download&email_work_card=download-paper
14. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу. Український інститут дослідження екстремізму. 2017. 84 с. URL: <https://uire.org.ua>.
15. Шуміло О.О. Щодо визначення видів насильства серед учнівської молоді. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2014. Вип. 27. С. 301–310. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2014_27_31.
16. Артамонова М.Г. Конституційно-правові засади протидії булінгу в Україні. Харків, 2020. 64 с. URL: <http://dspace.onu.edu.ua/bitstream/handle/11300/12674/Stopbullying.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
17. Muis T. Tindakan Kekerasan Guru Terhadap Siswa dalam Interaksi Belajar Mengajar (Studi Kasus di SMAN Surabaya). *Jurnal Pendidikan (Teori dan Praktik).* 2017. Volume 2. P. 72-76. doi:10.26740/jp.v2n1.p86-90
18. Рішення Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 07 липня 2020 р. Справа № 589/44/20. Провадження № 2/589/670/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90765212>
19. Попередження насильства у закладах освіти. Методичний посібник для педагогічних працівників. БФ «Здоров'я жінки і планування сім'ї». Київ: ІПТЕ UNESCO. 2019. 101 с. URL: https://iite.unesco.org/wp-content/uploads/2019/11/Popredzhennya_nasylstva_2019.pdf
20. Постанова Житомирського районного суду Житомирської області від 17 грудня 2020 р. Справа № 278/3151/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93634156>
21. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 38-39. ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 14.01.2021)
22. Бутузова Л.П. Психологічний ретроспективний аналіз уявлень майбутніх педагогів про шкільний булінг. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій.* 2018. № 3 (37). С. 3–8. URL: <https://herald.kibit.edu.ua/index.php/visnyk/issue/download/31/3-2018>
23. Постанова Сквирського районного суду Київської області від 11 березня 2020 р. Справа № 376/567/20. Провадження № 3/376/147/2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88583541>
24. Menesini E., Salmivalli C. Bullying in schools: the state of knowledge and effective interventions. *Psychology, Health & Medicine.* 2017. 22:sup1. P. 240-253. DOI:10.1080/13548506.2017.1279740
25. Національне дослідження шкільного середовища в Україні: резюме // уклад. Р. Івасій, М. Діденко. Київ : ВБО «Точка опору», 2018. 15 с. URL: <https://issuu.com/fulcrumua/docs/doslidzhennya>
26. Olweus, D., Limber, S.P. Some problems with cyberbullying research. *Current Opinion in Psychology.* 2018. № 19. P. 139-143. URL: <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.04.012>
27. Опитування ЮНІСЕФ: понад третина молодих людей у 30 країнах світу потерпають від онлайн-булінгу. 4 вересня 2019 р. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/uk>
28. Постанови Іваничівського районного суду Волинської області : від 10 грудня 2020 р. у справі № 156/1157/20, провадження 3/156/538/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93438546> та від 8 грудня 2020 р. справа № 156/1156/20, провадження № 3/156/537/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93367728>
29. Semerci A. Investigating the effects of personality traits on cyberbullying. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi.* 2017. № 7(2). P. 211–230. URL: <http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2017.008>
30. Giménez-Guado A., Arnaiz-Sánchez P., Cerezo-Ramírez F., Prodócimo E. Percepción de docentes y estudiantes sobre el ciberacoso. Estrategias de intervención en Primaria y Secundaria. *Revista Comunicar.* 2018. № 56 (26). P. 29–38. URL: <https://doi.org/10.3916/C56-2018-03>
31. Nocentini A., Calmaestra J., Schultze-Krumbholz A., Scheithauer H., Ortega R., Menesini E. Cyberbullying: Labels, Behaviours and Definition in Three European Countries. *Australian Journal of Guidance and Counselling.* 2010. Volume 20. Number 2. P. 129–142. URL: https://www.academia.edu/17873258/Cyberbullying_Labels_Behaviours_and_Definition_in_Three_European_Countries?auto=download&email_work_card=download-paper